

СОЦИЈАЛИЗАМ, ЗАКОНИТОСТ, ПРАВОСУБЕ*

— Покушај извлачења неких уопштених закључака из искустава досадашњег социјалистичког развоја —

I

Октобарском револуцијом започео је најдубљи и најзначајнији преврат у историји људског друштва. Социјализам као субјективно схваћена објективна законитост почиње да се остварује и као друштвена пракса. Поставља се историјско питање — како остварити оне велике идеје и принципе које је научни социјализам већ уопштио као опште карактеристике и законитости развоја овога новог друштва. Велике идеје марксизма-лењинизма почињу да своју животну снагу проверавају у конкретној друштвеној пракси.

Пет деценија социјалистичког развоја свакако да представљају историјско раздобље у коме је процес изградње и развоја социјализма сразмерно доста одмакао. Иако је, међутим, у питању ипак сразмерно краће временско раздобље за пуно развијање једног битно новог система, иако је, затим, тај систем почео да се развија у условима који за њега нису били ни у просеку повољни будући да се радило о земљама које су заостале у свом капиталистичком развоју, иако се, коначно, ради о врло специфичним искуствима одређеним објективним и субјективним компонентама свога времена и свога простора, ипак се уза све то нека одређена уопштена искуства и могу и морају извучити и извући. И то, пре свега, ради тога што социјализам не може да се само спонтано развија, већ је неопходна свесна друштвена интервенција у објективним збивањима друштвеног развоја, која претпоставља и научну спознају онога што је стварно и онога што је постало могуће.

Полазећи од таквих могућности и таквих потреба, данас би се већ могло рећи да се социјалистички друштвени систем још ни из далека није развио до оних уопштено постављених основа које је Маркс у својим делима (а конкретно нарочито у „Критици Готског програма” а затим Лењин у „Држави и револуцији” итд.) третирао као основне принципе будућег развијеног социјалистичког друштва. Утолико пре би данас сувише рано било говорити о практичној могућности и оријентацији на изградњу комунизма као више фазе овог новог друштва. Данас је у суштини још увек реч о прелазном периоду изграђивања социјализма, дакле о периоду у коме се тек почиње вршити овај судбоносни историјски преврат, у коме се тек почињу мењати друштвени односи базе и надградње, те који

* Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије”, Котор 24—28. октобар 1967.

услед тога представља — у целини узето — почетни или, како је Лењин своједобно говорио, „нејаки“ социјализам, у коме постоји мешавина, једновремено и упоредо постојање дедића и комадића и капитализма и социјализма. Наравно овај процес је негде више а негде мање одмакао али у сваком случају за дате објективне услове у овом релативно кратком историјском периоду није било ни објективно могуће много више постићи.

Како је, дакле, реч о периоду у коме се дато, затечено и наслеђено друштво тек почиње преображавати, у коме се тек стварају услови за бескласно социјалистичко и комунистичко друштво, у коме услед свега тога постоје разни прелазни и мешовити облици, то је сем осталог и практично очевидно да у овој фази развоја још увек постоје класични инструменти класног друштва — држава, право, законодавство, правосуђе итд. Веома захватна и интензивна свесна друштвена интервенција — било како, од кога и на који начин да се она врши — остварује се и помоћу ових класних инструмената. Штавише, њихова веома значајна улога у вршењу те интервенције, а нарочито у почетној фази ствара привид као неког супремата и доминације надградње над њеном економском основicom (што је, узгред буди речено, и довело до разних идеалистичких бирократских концепција и схватања). Полазећи од такве једне емпиријски већ евидентне чињенице, питања права, законитости, правосуђа и других инструмената правне надградње као дела целокупне друштвено-политичке надградње имају несумњив друштвени значај и треба да привлаче одговарајућу пажњу.

Када се сада, о педесетогодишњици октобарске револуције, третирају разни видови њенога епохалног историјског значаја, када се анализирају разни видови изградње социјалистичког друштва у ових неколико деценија, у том склопу се може поставити и једно вероватно значајно и занимљиво питање — питање покушаја извлачења и одређеног уопштавања датих искустава социјалистичке изградње у вези са настајањем и развијањем њених правних израза и правних инструмената.

Приступајући једном таквом покушају, треба одмах нагласити односно имати у виду да је заиста реч о покушају који је ограничен како објективно тако и субјективно, да је, затим, реч о покушају смирања и уопштавања одређених искустава која, с једне стране, имају без сумње нешто опште и заједничко али су унутар тога, с друге стране, више или мање различита и специфична, те представљају специфичне облике изражавања општега. Но, један такав покушај са свим тим оградама и ограничењима може бити од интереса утолико пре или више, уколико управо оваква питања нису до сада привлачила потребну одговарајућу пажњу и интерес.

Прилаз овим питањима мора бити како с једне стране конкретно-историјски, тако с друге стране и апстрактно-теоријски. По себи је јасно да та питања морају бити третирана у вези и у јединству читавих друштвених система као њихов саставни део, при чему се мора поћи од примарности објективних економско-друштвених чинилаца али и од уочавања и истцања одговарајуће улоге субјективних чинилаца и њихових носилаца у изграђивању социјализма.

II

Ако је реч о извлачењу закључака из искустава досадање социјалистичке изградње у односу на законе, право, правне инструменте, правосудје и сл., онда је свакако основно и полазно питање — како су у томе развоју третирани ови инструменти, какав су значај они имали, какав им је значај друштво придавало, каква је била њихова улога и њихово вредновање и уопште, какав је био однос друштва као целине, а посебно водећих субјективних снага и фактора према овим категоријама?

Права и основна полазна констатација би била следећа: наука (разуме се, марксистичка) није на одговарајући начин обрађивала а и обрадила ова питања, другим речима није придавала одговарајући значај нити посветила одговарајућу пажњу овим категоријама и њиховом месту и улози у изградњи социјалистичког друштва.

Очевидно, ово је једна априористичка тврдња која, међутим, ипак претендује на то да је заснована на извесним конкретно-историјским искуствима и која би као таква — бар за дискусију — могла бити аргументирана и оправдана. Чињеница је, наиме, да је овај нови друштвени систем, у целини узето, омогућио — у чему и јесте његово историјско оправдање — неколико пута бржи развој друштвених производних снага у односу на ранији капиталистички систем. Такође је чињеница да је ово друштво омогућило, у целини узето, брзи развој науке и њене друштвене применљивости. У том склопу ипак би се могло рећи да су друштвене науке — бар за једно време, бар за одређене услове — спорије и, уопште узев, споро напредовале. Ипак су и ове науке, нарочито у овој последњој деценији, веома интензивно ангажоване у свестраном анализирању разних проблема социјалистичке изградње. Но, у том склопу управо ова питања — питања правних инструмената и њихове улоге — изгледа да су међу онима која су сразмерно мало пажње привукла и где је услед тога до сада било сразмерно мало одговарајућих резултата.

Познато је из које је перспективе Маркс посматрао будуће социјалистичко и комунистичко бескласно друштво. Познато је и то да је Лењин, и то управо у периоду око Октобра и после њега, велику пажњу посветио овим питањима. Међутим, од тада па тако рећи све и до сада ова питања нису привукла неку већу пажњу одговарајуће политичке идеологије. По мом мишљењу чак ни у оној мери у којој су то очевидно захтевали конкретни практични друштвени задаци управо у овој области развоја друштвеног система.

Усуђујем се да кажем да по мом мишљењу ова констатација важи и за нашу, југословенску идеолошку мисао, која је иначе — управо у области друштвених наука — у овој задњој деценији извршила такве анализе и дала такве резултате, који имају неоспоран теоријски и међународни значај. Разрађујући разне проблеме нарочито развоја економског а и политичког друштвеног система на принципима самоуправљања, наша научна мисао је заиста конкретно обогатила марксистичко учење

о социјализму, али је заиста тешко не само срести неку дубљу анализу проблема правне друштвене надградње већ чак и прихватити то као озбиљан и актуелан проблем.

Ако би ова полазна поставка била тачна, онда би се одмах поставило питање — чиме је такво стање било условљено и шта је до њега довело? Како се у идејној области, у крајњој линији, рефлектују објективни материјални друштвени корени, како у таквој једној узрочно-последичној вези морамо сагледавати стање у области идеологије, то би примењујући ову општу материјалистичко-дијалектичку поставку у конкретном проблему, могло да се дође — бар за дискусију — до следеће такође уопштене и такође априорно изведене констатације — да, наиме, у досадањем социјалистичком развоју у целини узето (а у појединим периодима, фазама и условима поготову) инструменти правне друштвене надградње нису били на одговарајући начин друштвено вредновани, да им није био придаван одговарајући друштвени значај, да су они релативно заостајали иза тога развоја, те да у њему нису имали оно место које треба да имају.

На којим конкретним практичним искуствима би се могла засногати и чиме би се могла оправдати једна оваква априорно постављена теза?

Ако апстрахујемо да је прва констатација у одређеној вези са овом другом, онда би се могао навести одређени број показатеља у прилог ове друге констатације, иако је њих додуше тешко приказати у неком конкретном виду и облику. Ту је — по спољним и тако рећи формалним карактеристикама гледано — реч о општим условима постојања и функционисања институција правне надградње. Ови услови, наиме, у целини узето, нису били, а ни сада нису, особито повољни. То важи за материјално-финансијске, кадровске и друге елементе овога проблема. Но, сем тога постоји одређена друштвена атмосфера, одређена друштвена клима, коју је на конкретан начин тешко приказати, али која се несумњиво осећа и рефлектује у разним аспектима свога присуства. У тој клими, у тој атмосфери инструменти правне надградње нису вредновани, нису валоризирани на начин који им припада по њиховом месту и улози у читавом друштвеном систему и ради самога тога система. У свакодневној друштвеној пракси социјалистичких земаља преовлађавала је једна таква атмосфера упркос понеком формалном наглашавању велике улоге ових инструмената.

Овде није реч само о томе да се упоредним методом може доћи до закључка да правосуђе и други инструменти правне надградње у капиталистичком друштвеном систему имају — разуме се као део тога система, као апарат владајуће класе и сл. — сразмерно повољније вредновање, улогу и одговарајући утлед. Овде је пре свега реч о томе да се поставља питање улоге ових инструмената у самом социјалистичком друштвеном систему и ради њега самога. Питање је, пре свега, да ли су изнете констатације тачне, а затим, ако су оне тачне — да ли је у питању објективно стање и потреба овога новог друштва или су у питању неки други узроци и фактори који су у одређеном периоду и у одређеним срединама деловали, али који у даљој развојној перспективи треба да буду превазиђени.

III

Почетна фаза развоја социјализма у условима једне заостале земље — према већ испољеним карактеристикама и особеностима — научно је већ обрађена. У целини узето више или мање се радило о једном периоду, о једној фази социјалистичке револуције као комплексног друштвеног преображаја, у којој се диктатура пролетаријата манифестовала у облику тоталног монопола политичке власти државног апарата. Представљајући победничку радничку класу и у име ње овај државни апарат управља друштвом, регулише разне друштвене односе служећи се нарочито ван-економским методама. Централизована државна власт као спољни израз власти радничке класе и руководеће улоге радничке — комунистичке партије не оставља и не омогућава много слободе како у области економског тако ни у области политичког друштвеног система. У таквим условима постоји једна у историји тако рећи невиђена централизација власти. У таквим условима можемо говорити о формалној демократији пошто разне политичке, представничке и друге форме и институције, које треба да изражавају и каналишу власт и вољу радничке класе и радних маса уопште, практично не могу да остваре своју улогу. Како је поодавно већ јасно, ради се о једној опасности бирокартске деформације социјализма, која је с једне стране у целини узето објективно нужна, али која, с друге стране, представља реалну а не само потенцијалну опасност за даљи развој стварно социјалистичких друштвених односа. Таква објективна друштвена основица ураћа разним стаљинизмима, маоизмима и другим облицима бирокартске деформације.

У таквом једном друштвеном стању правосубје и други инструменти правне надградње за остваривање законитости у друштвеним односима могу да представљају само једну карикату таквог једног система, само једну његову компоненту и један његов елемент. Чврсто уколчани у такав систем, његову психологију и његову логику, ови инструменти доследно извршавају све задатке који се пред њих постављају (треба се само подсетити на разне судске процесе у периоду стаљинизма и сл.) без икаквих реалних могућности за једну стварну и функционалну самосталност. Државно-бирокартски менталитет, споља презентирани као стварни и најдубљи интерес радничке класе, завијен у обланде партијске дисциплине и „партијности“, доминира над овом обласћу друштвеног рада задржавајући за себе и не остављајући њој неки значајнији друштвени ауторитет. Може се рећи да се у таквом стању друштвених односа заиста ради о тоталном монополу отуђене политичке власти, који може радити како у интересу тако и против интереса радничке класе, друштва и сл., али који у сваком случају концентрише у себи сву реалну друштвену моћ понашајући се према политичким а поготово према правним инструментима као својим „трансмисијама“. На таквом тлу су поникле разне стаљинистичке теорије о улози државе, о улози партије и уопште о путевима изградње социјализма. На таквом тлу у веома драстичном облику данас настају заиста монструозне разне маоистичке концепције о појединим питањима изградње социјализма.

IV

Ако су изложене констатације тачне, онда се поставља питање — како објаснити такво стање? Зашто институције правне надградње у таквим условима нису могле имати неко поље значајније место и улогу?

Покушавајући да се да одговор на ово питање могла би се поставити једна по прилици оваква хипотеза.

Правосудни и други инструменти правне надградње су у крајњој линији инструменти владајуће класе за обезбеђење датог друштвеног поретка (поред тога су они, разуме се, и инструменти тзв. општедруштвене функције државе као „формалног репрезентанта друштва“). Остварујући дати правни поредак ови инструменти практично обезбеђују регулисање друштвених односа онако, како је то прописала владајућа класа у својим правним нормама. Но то важи пре свега за период релативне стабилности у класним односима, у класним сукобима. Историјско искуство показује да овакви инструменти нису довољни у великим класним сукобима, посебно у револуцијама. Тада се сударају читаве класе. Да би ефикасније водиле борбу, класе у револуцијама стварају одговарајуће органе — војне, партијске, полицијске, затим специјалне судове који раде по специјалном поступку и сл. У таквим друштвеним сукобима — „редовни“ судови и други „редовни“ инструменти правне надградње нису довољни, нису погодни управо због своје релативне статичности, због метода свога рада, поступка и сл. Ови други — револуционарни органи тако рећи одлучују у револуцији. На тој основи они имају изванредан ауторитет и одговарајући третман своје класе и њених класних савезника.

У оквиру овакве једне хипотезе могло би се бранити становиште да ове поставке важе и за досадање социјалистичке револуције, па дакле и за нашу, југословенску, која је, иначе, обиловала низом не само оригиналних него у суштини и демократских и хуманитарних облика и метода. И у нашој револуцији су изграђени одговарајући ауторитети и на тој основи одговарајуће релације односа између разних органа нове власти која је настајала и развијала се. И код нас, као и у другим социјалистичким земљама, огроман ауторитет је имала у револуцији пре свега Партија, затим њена оружана револуционарна сила — армија, затим органи безбедности за борбу противу спољашњих и унутрашњих непријатеља нове власти итд.

Социјалистичка револуција, као и свака друга револуција, јесте један комплексан и дуг процес преображаја економске друштвене основице и читаве друштвене политичке, правне и идејне надградње. Међутим, одлучујући моменат у њој је ипак преузимање власти од стране радничке класе (разуме се, као битан предуслов за основну промену — промену начина производње итд.). Када се дефинитивно учврсти нова власт, револуција улази у нову фазу свога даљег развијања. Класни сукоби без сумње да још доста дуго остају, али се за њихово разрешавање сада установљавају органи којима је то тако рећи искључиви задатак. Међу такве органе свакако да спадају и правосудни органи.

Владајућа класа сада може овим органима да повери функцију обезбеђења новог правног поретка. Раније револуционарно стање постепено треба да се превазилази. Сада је могуће створити нови правни поредак и обезбедити га релативно стабилним и утолико статичним нормама и органима за њихово оживотворавање. У таквим друштвеним кретањима треба да се на одговарајући начин мењају и релације између разних органа новог друштва о којима је напред било речи.

Може се тврдити да је и ово једно уопштено историјско искуство досадањих социјалних револуција укључно са буржоаском.

Каква су искуства развоја социјалистичке револуције у овом погледу?

Ако су тачне раније изложене карактеристике после револуционарног периода развоја социјалистичких земаља, онда би се надовезујући на то могло бранити становиште да је у овим земљама више-мање у једном периоду њиховог развоја добрим делом задржано, продужено, конзервирано раније револуционарно стање међусобних односа инструмената и органа револуције о којима је напред било речи. Конкретније речено, доста дуго је продужен и задржан ауторитет раније одлучујућих револуционарних органа, а није јачан ауторитет и позиција правосудних и других органа за обезбеђење новог правног друштвеног поретка. Напросто, продужавало се једно револуционарно стање које је, међутим, требало саобразно условима али што пре превазилазити. Одржавана је таква друштвена атмосфера, таква клима, у којој су ови последњи органи практично третирани као прости извршиоци већ донетих одлука. У таквој друштвеној клими су практично функције дељене на политичке и револуционарне, с једне, и техничке, извршилачке, с друге стране. Правосудни органи су у таквој клими практично третирани као *post festum* органи, који само треба да дају правну форму ономе што је већ другде одлучено, да подведу конкретни случај под правну форму. Њихова функција је третирана као пуко примењивање, дакле као једна у основи техничка функција.

Таква атмосфера је заиста практично постојала и одржавана упркос извесним повременим деклараторним наглашавањима улоге, значаја па и самосталности правосудних органа. Није битно — иако је дакако интересантно — да ли је такво стање било само и пре свега објективно условљено или је оно један саставни део и један аспект одређених тада доминирајућих концепција о путевима и методама социјалистичке изградње. У сваком случају као и другде и овде се ради о међусобној вези и условљавању објективнога и субјективнога.

V

Под појмом законитости обично и најчешће се подразумева процес обезбеђења међусобне сагласности правних норми разне правне снаге као и извршења и остваривања тих норми. У самој суштини под овим појмом треба подразумевати поред тога још и много дубље друштвене

социолошке компоненте функционисања читавог датог друштвеног система. Дакле, не само придржавање онога што је прописано већ и прописивање онога што је објективно потребно и онемогућавање било каквог раскорака између принципа, прописа и стварне друштвене праксе.

Проблем законитости у социјализму је такође сразмерно мало пажње привукао. Чак и у тако развијеним срединама у којима су настали иначе врло значајни научни и технички проналасци. Ово нас, узгред буди речено, наводи на постављање питања — зашто су за одређени период развоја (у првом реду у Совјетском Савезу као првој земљи социјализма) друштвене науке сразмерно веома мало напредовале, ако се о напредовању уопште може говорити? Није ли и то један одраз и један знак једног тако рећи потпуног идеолошког монопола који није обезбеђивао потребне услове за једну стварну научну критичку анализу друштвених односа и друштвених проблема? У том склопу посебно је питање које је напред постављено — зашто су проблеми правне надградње запостављени, зашто они нису привлачили потребну пажњу друштвене науке.

Обично се у том периоду говорило о социјалистичкој револуционарној законитости. Међутим, скоро су потпуно изостајале анализе карактера, развоја и услова испољавања, манифестовања и примене те законитости. Више се радило о цитатолошком примењивању појединих поставки партијско-политичких руководства него о покушајима стварних социолошких анализа друштвених противречности, које су се овде дакако врло интензивно испољавале.

Овај проблем се може посматрати и кроз његов организационо-институционални израз. Законодавна представничка тела нису у таквим условима играла неку битну улогу јер су по сумарном поступку, без икакве своје стварне улоге у томе, изгласавала правне прописе које је припремао државни административни апарат. Одржавана је атмосфера у којој се практично узимало као да иза свакога таквога предлога стоје „Влада и Партија“, па је та психологија обезбеђивала тако рећи стопостотну подршку сваком предлогу.

Постојали су, наравно, и други проблеми у области законодавства. Нови друштвени систем је по себи захтевао да се на нови начин, а то значи правно регулишу разни друштвени односи. То је изазвало веома интензиван законодавни рад, праву поплаву законских и подзаконских прописа, у оквиру које је било доста тешко обезбедити јединство и сагласност, а да не говоримо о томе колико је било тешко остваривати тај сложени правни систем.

VI

Овакво стање у области правне надградње — уколико су изнете констатације и претпоставке тачне — намеће да се извуче један уопштени сумарни закључак: ради се о једном значајном али недовољно изученом, па чак и недовољно уоченом виду бирократске деформације односно њене потенцијалне опасности у поцевима социјалистичке изградње у одре-

Њеним условима. Док је проблем бирократизма са његове опште идејне и филозофско-теоријске тачке гледања прилично разрађен, нарочито задњу деценију развоја (а свакако поготову у Југославији) полазећи од генералних мисли Маркса, Енгелса и Лењина, овај његов аспект је заиста остао прилично ван потребне пажње. Штавише, често је врло тешко продрети са схватањем да се ту заиста ради о једном значајном друштвеном проблему па је прави проблем у томе, што се сматра да ту и нема неког озбиљног друштвеног проблема.

Ако бисмо покушали да дамо било какво објашњење таквих процеса, таквих односа и таквог стања у једном периоду развијања социјалистичког друштва, онда бисмо морали да осветлимо управо тај вид потенцијалне и стварне бирократске деформације. И то полазећи чак од тога да се обради проблем — да ли корени таквог стања иду све до револуције, да ли се ради о конзервирању једног револуционарног стања и у периоду када оно мора бити превазилажено? Да ли се ради о једном бирократском менталитету коме практично смета све оно што би могло ограничавати његов субјективизам, његов монопол владања? Да ли таквом бирократском менталитету сметају чак и властити закони као релативно стабилне и релативно статичне норме којих би се и он морао придржавати? Да ли постоји такав проблем за једно револуционарно поколење, које у периоду револуције руши стари правни поредак, које у том периоду нема другог „закона“ сем интереса револуције и коме сада тешко пада да превазиђе такав један свој субјективизам? Ако таква генерација заснује и одржи ефикасну власт „у име радничке класе“, онда она — и поред обиља демократских форми — практично може да управља како сама сматра да је потребно, па може да се у неком смислу толико уздигне и осамостали од друштва (и од класе коју представља) да може да тежи да се стави и изнад и изван закона, да практично поступа тако као да су закони прављени за неког другог, да се могу примењивати како кад одговара и сл.

Сасвим је јасно да у комплексу таквих друштвених односа правосуђе и други инструменти правне надградње не могу имати неки велики ауторитет, углед, па ни улогу.

VII

Ако се узме да се радило о једном почетном револуционарном периоду, објективно и субјективно одређеном, онда се поставља питање — куда даље, која је следећа виша развојна фаза социјалистичке револуције? А конкретно, у вези са овде третираним проблемом — како се даље поставља однос друштвеног система као целине и инструмената његове правне надградње?

Опште принципе и оријентације даљег развоја социјализма доста давно је одредио научни социјализам и као такви су познати. Полазећи од Марксовог учења о ослобођењу рада, о комуналном систему као услову и облику остварења тога процеса, о социјалистичкој непосредној демократији радних људи и грађана уопште, па преко Лењинових разрада и конкретизација тих принципа и његовог учења о замени власти у име радничке класе влашћу саме те класе, слободно и демократски организоване, јасно је да се мора ићи даље у процесу стварања услова за бескласно социјалистичко друштво.

Ова објективна потреба, ова нужност и законитост развоја социјализма као стварне демократије за радне масе, за грађане уопште, већ је историјски почела да се остварује. Иако, разуме се, такође неравномерно, овде више онде мање, овде овако онде онако. Посматрајући са једног уопштенијег историјског аспекта, крајњи смисао кретања и одговарајућих промена у социјалистичким земљама за последњих 10—15 година је управо у томе, да се постепено стварају услови за превазилажење почетног револуционарног етатизма. Требало је, као што је познато, одређене противречности и отпори томе прогресивном кретању веома јако да се манифестују; понегде се морало интервенисати више или мање драстично; неки заостаци, елементи и тенденције још увек постоје у већој или мањој мери. Но, тај процес је кренуо, њега су људи постали свесни и он се више као субјективно схваћена објективна потреба не може зауставити.

Југословенски систем друштвеног самоуправљања, свесно започет тамо негде у раздобљу почев од 1948—1950—1953. год., вероватно да представља у друштвеном погледу најразвијенији облик тога кретања и тога процеса. У својим основним концепцијама овај садањи југословенски систем свакако да представља пример остваривања општих принципа научног социјализма о кретању социјалистичке револуције и изграђивању социјалистичког друштва као друштва слободних и слободно удружених радних људи и грађана уопште. Све основне компоненте, све основне промене које су у овом периоду вршене и које се и даље врше у економском и политичком друштвеном систему, имају своју основну оријентацију у том и таквом кретању, у коме радни човек практично долази све више у ситуацију да он, слободно удружен са другим радним људима, одлучује о својој судбини, о своме животу и раду.

VIII ✓

Ако је реч о једној квалитативно новој фази развоја социјалистичке револуције и социјалистичког друштва, онда се поставља питање које нас овде интересује — какве су односно какве треба да буду импликације тог развоја на инструменте правне друштвене наградње?

Мислим да би се бар за дискусију могле поставити две основне тврдње: прво, да овакав развој захтева и претпоставља превазилажење ранијег односа према правосуђу, законитости и другим инструментима правне надградње и њихову већу улогу у афирмацији, и, друго, да се у основи још не увиђа или се бар још није стигло да се увиђи ова и оваква друштвена потреба.

Превазилажење револуционарног етатизма, превазилажење монопола политичке централизоване власти претпоставља и садржи у себи сем осталог и превазилажење бирократског менталитета и његовог односа према законитости и правосуђу. Читав економски систем, пре свега, а у вези тога и други друштвени односи, постављају се на објективне основе, заснивају се на респектовању објективних економских и других друштвених законитости. Стварају се нови демократски и самоуправни друштвени организми и успостављају односи међу њима, који су фиксирани уставним и законским прописима. Више се не ради о хијерархијском односу вишега и нижега, већ о регулисаним међусобним односима, правима и обавезама. Више се не арбитрира детаљно и у свим питањима из револуционарних политичких центара итд.

У таквим новим друштвеним условима законитост — не само у организационо-формалном већ и у социолошком, материјално-садржинском смислу — веома добија на значају и мора бити афирмисана управо са становишта да се друштвени систем одвија онако како је то и предвиђено правним нормама. Борба за законитост у ствари је борба за регулисање друштвених односа, за разрешавање друштвених противуречности на онај начин, како је то демократски донетим правним прописима предвиђено. Законодавни органи — у нашем систему скупштине — тек сада фактички постају радна тела, асоцијације, на које прелази тежиште одлучивања са државних управних органа. Смањује се моћ државне администрације и она сама унутрашњом дијалектиком свога развоја прераста у стручну службу све интегралнијег самоуправног друштвеног система.

У таквим новим друштвеним кретањима — бар што се тиче југословенске праксе — и суд односно правосуђе постаје све значајнији друштвени арбитар. Разрешавајући разне друштвене противуречности које се манифестују у виду кривичних, грађанских, управно-судских и других процеса, правосуђе тек у таквим условима може да буде стварно независно и стварно самостално. Наравно, не независно од општих друштвених кретања, али независно у својој функцији, у свом конкретном раду. Организационо остварење социјалистичког принципа, јединство власти се мења, односно даље развија, долазећи у такву нову фазу свога развоја, која нема историјског преседана. Принципи демократског централизма се такође развијају и мењају стварајући и обезбеђујући нове односе разних организационо одвојених али све више међусобно интегрисаних органа и институција друштва. Инструменти и облици економско-друштвене основе, с једне, и политичко-правне надградње, с друге стране, међусобно

се све више прожимају и тако интегришу, да се поставља питање научног осветљавања једног историјски новог односа базе и надградње друштва. Друштво се дезинтегрише као друштвена заједница а интегрише као систем међусобно повезаних и у основним принципима јединствених слободних асоцијација. Људски рад се све више ослобађа у мери у којој он престаје бити принудан, у којој га одређује и контролише сам радни човек и у којој радне функције постају све више оно што су класици називали — просте функције удруженог рада. Стварају се услови за остварење оне класичне мисли да је слобода појединца — услов слободе за све.

Нови уставни систем Југославије за ову фазу нашег развоја ствара основе и обезбеђује оријентације једног друштвеног кретања у правцу остварења изложених општих принципа. Садања друштвена и привредна реформа представља једну етапу и један значајан друштвени напор за отклањање недостатака и ослобођење путева и снага за такав развитак.

Међутим, веома су значајне мере које се више-мање у свим осталим социјалистичким земљама (сем Кине и још неких) задњих година све одлучније предузимају и све јасније оријентишу у правцу превазилажења почетног револуционарног етатизма, а поготову тамо где је стаљинизам био ухватио јаке корене.

IX

Ако се ради о једном таквом кретању социјалистичког друштва, онда се може бранити становиште да оно претпоставља даљу афирмацију и јачање улоге и угледа правосуђа и других инструмената правне надградње. И то не ради неког њиховог посебног и посебно привилегисаног места. И не ради неког упоређивања са буржоаским системом, већ управо ради самог тог система. Штавише, могло би се узети да је једно мерило стварног демократизма у друштвеним односима и један показатељ истога — управо однос према правосуђу као друштвеном арбитру који може потпуно самостално да разрешава дате друштвене противречности и регулише дате друштвене односе применом донетих правних норми на исте. А то опет претпоставља — оно што је много лакше — далеко већу бригу око његове институционалне и организационе основице, али и оно што је много теже — постепено мењање и превазилажење раније друштвене атмосфере, раније доминирајућег бирократског менталитета (који се конкретно код нас манифестовао тако рећи доскора и кроз познату доминацију органа безбедности, а потом и органа тужилаштва, над судом и сл.).

Оваква једна потреба — потреба система као таквог — задњих година се све очигледније испољава и афирмише код нас у Југославији. То се конкретно манифестује нарочито у напорима да се правосуђе у целини узето коренито реорганизује полазећи од тога да у овој области — што такође није случајно — у читавом нашем социјалистичком развитку нисмо вршили неке квалитетне промене које су се иначе вршиле у

другим областима друштвеног живота. Том приликом се истиче и потреба генералног преиспитивања не само стања правосуђа већ и нашег општег друштвеног става према правосуђу. Међутим, свакако заокупљени економским и другим заиста битним проблемима нашег друштва и нашег развоја, извесни наши политички кадрови односно форуми као да не осећају овај проблем као значајан и актуелан друштвени проблем. Да ли се ту ради о заиста објективној процени и ставу, или се још по инерцији протезу елементи раније бирократске психологије — то је једно од питања које треба социолошком научном методом обрадити.

Треба имати у виду, иначе, да се и систем и механизам правосуђа како функционално тако и организационо мора даље развијати у склопу општег друштвеног развоја и зависно од њега. То практично значи да се и овај механизам мора подруштвљавати и трансформисати од класичног класног државног апарата у систем друштвене самоуправе (у том правцу већ су настали и развијају се и нови облици вансудског решавања разних спорова и односа као што су мировна већа, другарски судови, арбитраже и сл.), што значи да се овде већ почиње вршити процес који ће у даљој перспективи и ову функцију претворити у „просту функцију удруженог рада“.

X

Ако би се хтеле обележити основне етапе у развоју идеја о социјализму и праксе остварења тих идеја, онда би се могла извршити и једна оваква периодизација. Прва етапа би било небулозно, утопијско и слично маштање о једном бољем и правичнијем друштву без приватне својине и сл. Друга етапа би била период научног социјализма Маркса и Енгелса а касније и Лењина, у којој се социјализам не посматра као плод маште и жеља генијалних и племенитих појединаца, већ и као објективно нужна и законита развојна етапа друштва. Трећа етапа би била Октобарска револуција као почетак практичног остваривања овог епохалног преображаја друштва, а четврта етапа би вероватно били управо садањи револуционарни процеси у социјалистичким земљама, у којима се превазилази револуционарни етатизам и почиње изграђивати све слободније социјалистичко друштво.

Са становишта проблема о коме је овде реч могло би се рећи да у овом процесу нису не само довољно научно обрађивана већ да нису ни привукла потребну пажњу науке управо питања везе између изградње социјализма као целовитог система и инструмената његове правне надградње. Колико год да је историјски гледано период од 50 година релативно мали и дата пракса релативно оскудна и специфична да би се правила апстраховања вишега степена, ипак је та пракса толико била и богата и разноврсна да она захтева — управо ради њеног даљег усмеравања — једну такву научну анализу. Данас је већ довољно услова да се

превазиђу некада нужне упрошћене па и примитивне представе о социјализму, да се критички приђе анализи нових облика социјалистичког економског система заснованог на деловању закона робне привреде, о чему нећемо моћи наћи много материјала у досадашњим погледима на социјализам. То такође важи и за политичко-правни систем овога већ сразмерно развијеног социјалистичког друштва како ни он не би настајао и развијао се спонтано и стихијно. Ми данас већ и можемо и морамо да одговоримо на одлучујућа историјска питања изградње социјализма — шта и ко носи и креће то ново друштво, каква друштвена интервенција у његовом кретању може и мора да се врши, и сл.

У том склопу остаје нам да критички анализирамо и овај проблем, проблем улоге и развоја инструмената правне надградње као интегралног дела социјалистичког политичког друштвеног система.

Одговарајући на та питања, научно их истражујући без конформизма али и без анархистичког нихилизма, ми, данашње генерације, које раде на остваривању овога историјског подухвата, дајемо свој прилог питању — како градити социјалистичко друштво, како развијати социјалистички друштвени систем и његове поједине инструменте и облике.

Др Мирко Перовић

РЕЗЮМЕ

Социализм, законность и правосудие

Пять десятилетий социалистического развития со дня Октябрьской революции дают возможность и предъявляют требование к подытоживанию известных выводов, а в связи с ними и вопросов правовой надстройки, законности и правосудия в социалистическом обществе, т.е. в период построения социализма. Общественная наука эти вопросы до сих пор не освещала подробно, в связи с чем находится и факт непридания соответствующего нужного значения инструментам правовой надстройки.

В начальном периоде построения социализма, в рамках т. наз. революционного этатизма, правосудие не играло какую-либо крупную роль. Объяснение этому лежит в тенденции к бюрократизации общественных отношений, ведущей свое начало еще со времен социалистической революции, при которой главную роль играли другие органы и инструменты. Точно также не подходило в должной степени ни к проблемам законности.

В ходе дальнейшего развития социалистического общества и как одна из его составных частей, как условие и следствие этого развития, выросла необходимость пересмотра прежнего отношения к законности и правосудию. Отмирание ставших политически страннх сил предполагает и включает в себя и обстоятельство, что правосудие становится все более значительным общественным арбитром и что оно само по себе все больше обобществляется. Таким образом и борьба за законность получает новые и высшие формы развития. Один из указанных процессов очевидно развивается в рамках общественного самоуправления в современной югославской практике.

Во всяком случае уже наступило время, а имеются к тому и все условия, для пересмотра отношений общественной системы, как целого, и институций правосудия, как его части, чтобы социализм как целостная общественная система далее развивался.

S U M M A R Y

Socialism, Legality, Judicature

Five decades of the socialist development the October Revolution have made possible and exact summing up of definite experiences, also in connexion with the question of legal structure, legality, and judicature in the socialist society, i.e. in the period of building of socialism. Social sciences have not gone deep enough into those questions, and a result the instruments of the legal structure were not given the due importance.

In the early stage of the building of socialism, in the frame of the so-called state control, judicature did not play an important part. This could be explained by the tendency of bureaucratizing social relationships that take origin from the period of the socialist revolution in which other organs and instruments were of prime importance. The problem of legality was not treated in the suitable way either.

In the process of further development of the socialist society, it is indispensable, as a condition and consequence of this development, to surpass the former approach to legality and judicature. Weakening of politically estranged powers supposes and includes the fact that judicature gains in importance as the social arbiter, and that it is becoming in itself more and more social. In this way the right for legality assumes new and higher forms of development. Such a process is obviously going on within the frame of social self-government in the present Yugoslav practices.

In any case it is already time, and all the conditions are existing, for a review of the social system as a whole, and judicial institutions as one of its part, in order to provide further development of socialism as an integral social system.

R É S U M É

Socialisme, légalité, justice

Cinq décennies du développement socialiste depuis la Révolution d'Octobre permettent et exigent d'acquérir l'expérience déterminée, de même en ce qui concerne la question de la superstructure juridique, la légalité et la justice dans la société socialiste, c'est à dire dans la période de l'édification du socialisme. Ces questions n'ont pas été élaborées jusqu'à présent dans une mesure satisfaisante par la science sociale, ce qui signifie aussi qu'on n'a pas attribué aux instruments de la superstructure juridique l'importance requise correspondante.

Dans la première période de l'édification du socialisme dans la structure dite de l'étatisme révolutionnaire la justice n'a pas joué un très grand rôle. On peut expliquer ce fait par les tendances de la bureaucratization des rapports sociaux, qui tirent leur origine de la période de la révolution socialiste, dans laquelle les autres organes et instruments avaient la primauté. De même le problème de la légalité n'est pas traité de la manière correspondante.

Dans le processus du développement ultérieur de la société socialiste et en tant que composante, condition et conséquence de ce développement il est indispensable de dépasser le rapport d'autrefois à l'égard de la légalité et de la justice. Le dépérissement des forces politiques aliénées suppose

et renferme aussi le fait que la justice devient l'arbitre social dont l'importance est de plus en plus grande et de cette manière elle se socialise elle-même de plus en plus. De cette façon la lutte pour la légalité acquiert des formes nouvelles et plus développées. Un tel processus se développe évidemment dans la sphère de l'autogestion sociale dans la pratique yougoslave contemporaine.

Dans tous les cas il est déjà bien temps et toutes les conditions existent de soumettre à un nouvel examen le rapport du système social en tant qu'un tout et des institutions de la justice en tant qu'une de ses parties afin que le socialisme puisse se développer ultérieurement en qualité de système social intégral.